

บทวิจารณ์หนังสือ

วีรบุรุษไพร่ชาว รัฐมุสลิม สถาปนิกบุญ และผู้มีกำเนิดจากใต้เดือนดิน

ศุภวิทย์ นาคนาวา*

หนังสือเล่มนี้เป็นของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทวีศักดิ์ เพ็ญสม จากหน่วยวิจัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร โดยบางบทของหนังสือ ตีพิมพ์ในวารสารรัฐศาสตร์สาร ฉบับที่ 30 ปี 2552 ภายใต้ชื่อ “รูปเงาบนแผ่นดินชวาและวาตีทั้งเก้า” และ บทความชื่อ “ภาษา / วัฒนธรรม / การปฏิบัติ ในภาวะฉาบของเจมส์ ไชเกล” ในวารสารรุไบยาด ปี 2553 ฉบับที่ 1 และหนังสือรวมบทความเรื่องเจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์ จอมขมังเวทย์: รวมบทความเพื่อเป็นเกียรติแก่รองศาสตราจารย์ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ในปี 2558

ในโครงสร้างหนังสือ แบ่งเป็น 4 บทใหญ่รวมกับบทนำอีก 1 บทและบทสรุปอีก 1 บท หนังสือเล่มนี้ได้คำนิยามจาก ชะการีย์ยา อมตยา เจ้าของรางวัลซีไรต์ พ.ศ. 2553 สาขาบทกวีนิพนธ์ จากผลงานรวมบทกวีนิพนธ์ ไม่มีหญิงสาวในบทกวี คำนิยามดังกล่าวเป็นการปูพื้นฐานแนวความคิดแบบซูฟี (นักรหัสลับ) ในอิสลาม โดยแสดงให้เห็นว่าทั้งในโลกมุสลิมส่วนกลางและโลกมุสลิมท้องถิ่นที่ชวา ต่างมีจุดเชื่อมคือ แนวทางแห่งซูฟี แนวทางดังกล่าวยังแตกย่อยลงไปเป็นสัจธรรมคำสอน วัชต์อัลลุลูต (สรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวหรือพระเจ้าคือสรรพสิ่ง) โดยทั้งอัล-ฮัลลาจจากแบกแดด และลิตี เจนาร์จากชวา ยึดแนวคิดดังกล่าวมีจุดจบด้วยการประหารชีวิตจากผู้ปกครองของตน ในบทสรุปท้ายเล่มจะจุดประเด็นถกเถียงอีกครั้งว่าโทษดังกล่าวเป็นเพราะออกนอกกริตตามหลักการศาสนา หรือเพราะคุณภาพเสถียรภาพของรัฐซึ่งเป็นประเด็นทางการเมือง

บทนำของหนังสือเล่มนี้ปูพื้นฐานปรัชญาอิสลามในภาพรวม ผู้เขียนจุดเริ่มต้นจากเหตุการณ์ 9/11 ในปี 2001 เหตุระเบิดที่บาห์ลี 2002 และเหตุปล้นค่ายปืนที่ไทยในปี 2004 ตั้งคำถามเกี่ยวกับมุสลิม อิสลามและโลกสมัยใหม่ ก่อนจะย้อนกลับไปเล่าเรื่องพัฒนาการของเทววิทยาในอิสลามตั้งแต่อดีตจนถึงการเข้ามาก่อนสร้างตัวในอินโดนีเซีย เนื้อหาโดยรวมของหนังสือเล่มนี้ผู้แต่งได้นำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจไว้หลายประการดังนี้

1. แนวคิดเรื่องความเร้นลับและอภินิหารในความเชื่อ

หากเราศึกษาแนวความคิดแบบซูฟี เราจะพบสีสันของเรื่องราวมากมายที่เกี่ยวกับอภินิหารต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวการปฏิบัติที่เร้นลับและรหัสลับ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ แนวคิดดังกล่าวสร้างพื้นที่ในอิสลามได้อย่างไร ในอุษาคเนย์ภาคพื้นสมุทร แนวคิดซูฟีเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาอาหรับ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

จากพราหมณ์มาสู่มุสลิม นักบวชหรือครูจะปรับตัวอย่างไร ในเมื่ออิสลามไม่มีชั้นนักบวช หากมองต่อไปก็จะพบว่า ยังมีบุคคลทั่วไปหรือฆราวาสที่เคยเข้าหานักบวชเพื่อประกอบพิธีกรรม และเต็มใจให้คนกลุ่มหนึ่งรับผิดชอบความศักดิ์สิทธิ์ ทั้งทำนาย อธิบายสิ่งที่เหนือธรรมชาติ กลุ่มบุคคลทั้ง 2 กลุ่มนี้จะปรับตัวอย่างไรเมื่อสถานะดังกล่าวไม่มีในศาสนาใหม่ ในขณะที่เดียวกัน ชูฟียก็ยังคงแข่งขันกับการตีความแบบอื่นๆที่อยู่ในอิสลาม หรือแม้แต่แนวคิดที่แตกแขนงออกมาจากชูฟียเองก็ตาม ในส่วนของอุยาเคนย โดเฉพาะอย่างยิ่ง โลกมลายู มีแนวปฏิบัติแบบสำนักคิดซาฟีอีที่ช่องว่างที่ชูฟียจะไปด้วยกันได้ก็คือการขัดเกลาจิตใจตัวเอง มารยาท และในเชิงระบบคือการยกย่องครูผู้ให้ความรู้ ในปัจจุบันชูฟียยังต้องเผชิญการทำทลายจากมุมมองแบบวิทยาศาสตร์ที่นิยม พิสูจน์ว่าข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ ซึ่งดูเหมือนจะไปในไม่ได้กับอภินิหารที่เล่าต่อๆมาในบรรดาอาจารย์ของผู้ที่เป็นชูฟีย

ผู้แต่งได้นำเสนอคำตอบแหลมคมคือ ชูฟียได้ปรับตัวให้ทันต่อการทำทลายดังกล่าว เห็นได้จากการจัดตั้งแบบแผนของตัวเองให้ชัดเจนมากขึ้น เน้นความสัมพันธ์ของครูกับลูกศิษย์ ส่งผ่านคำคลุมซึ่งเหมือนกับการสืบทอดมรดกจากครู รวมถึงการให้ศิษย์ร่วมอาจารย์บำเพ็ญกิจทางศาสนา ร่วมกัน ซึ่งเป็นการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเหล่าศิษย์ร่วมอาจารย์แน่นแฟ้นมากขึ้น ลักษณะแบบนี้เรียกว่าเส้นทาง(ภูริกัต) นอกจากนี้ยังพบพัฒนาการในวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด สร้างความหวังในการสร้างปาฏิหาริย์และนิมิตมหัศจรรย์ ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่กลับส่วนบุคคล โลกุตระญาณดังกล่าวปรากฏในชีวิตประวัติของบรรดาอาจารย์ นอกจากนี้ยังได้กำหนดนิยามต่างๆ เพื่อปกป้อง สร้างมาตรฐานในการปฏิบัติ รวมถึงพยายามหลอมรวมเข้ากับหลักศาสนบัญญัติและเทววิทยา เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับชูฟียในกรอบของอิสลาม ในทางประวัติศาสตร์ ผู้นิยมรหัสนัยยังพยายามหาสายโซ่เชื่อมโยงบรรดาอาจารย์ทั้งหลายสืบทอดไปถึงนักวิชาการที่ได้รับการยอมรับเช่น สะซัน อัล-บัสรี หรือแม้แต่เหล่าอัครสาวกผู้ใกล้ชิดท่านศาสนทูตเช่น ท่านอะลี หรือแม้แต่โยงไปถึงตัวนบีมุฮัมมัดเองก็ตาม

2. การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

เมื่อแต่ละท้องถิ่นต่างมีความเชื่อ โดยสมาชิกภายในชุมชนเชื่อและผูกเป็นเรื่องราวจนกลายเป็นตำนานของตนเอง เรื่องเล่าดังกล่าวเพียงพอแล้วสำหรับสมาชิกในชุมชน ความทำทลายก็คือเมื่อนำเสนอความเชื่อท้องถิ่นต่อโลกภายนอก จะใช้วิธีการอะไรเพื่อรักษาคำานดังกล่าวให้ดำเนินต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรีและเป็นที่ยอมรับ ผู้แต่งได้นำเสนอกลวิธีดังกล่าวผ่านตัวอย่างประวัติศาสตร์นั่นคือ การยกระดับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์กระแสหลัก โดยปกติเราจะพบการเชื่อมโยงอิสลามแบบท้องถิ่นเข้ากับอิสลามสากล แบบที่พบบ่อยคือ การอ้างว่าสืบเชื้อสายมาจากท่านนบีมุฮัมมัด รูปแบบการอ้างความศักดิ์สิทธิ์หรือความชอบธรรมทางสายเลือด เป็นแนวปฏิบัติของวัฒนธรรมเอเชียที่ยึดกับตัวบุคคลเป็นหลัก ในชวา เราเห็นตัวอย่างการเชื่อมโยงของ วลี (นักบุญของชูฟีย) ที่เป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเชื่อมโยงบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน และ

เป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์อิสลามสากล ดังกรณีที่สุนัน กาลีกาจอ หรือระเด่น ซาฮิด ที่ถูกกระแสน้ำพัดออกไปจนพบกับ คิคีร์ (คิเคิร) ศาสนนประกาศซึ่งมีชีวิตอยู่และมีอาณาจักรอยู่ในทะเล ตัวคิเคิรเองยังเคยติดต่อกับโมเสส ในท้ายของเรื่องคิคีร์ได้มอบเครื่องเทศสำหรับทำลูกประคำให้กับสุนัน กาลีกาจอ เช่นเดียวกัน วลีคนดังกล่าวได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์สาวเท้าก้าวจากเดอมักไปถึงเมกกะเพื่อกำหนดทิศให้มัสยิดในท้องถิ่นหันหน้าไปทางหินดำที่กะบะห์ซึ่งเป็นศาสนสถานของอิสลามในระดับสากล ในเรื่องเล่าทางวัฒนธรรมอิสลามอินโดนีเซีย เรายังพบว่าความพยายามดังกล่าวอาจแทรกแง่มุมทางการเมืองไว้ เช่น มีการบรรยายว่ามีมุฮัมมัดทรงสวมมงกุฎแห่งมฆาปาหิต และพระเยซูหรืออนบีอิซาก็ทรงพูดภาษาชาวได้ ความพยายามดังกล่าวสร้างธรรมเนียมปฏิบัติทำอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การส่งผู้แทนไปเมกกะเพื่อขออนุมัติใช้ตำแหน่งสุลต่านในดินแดนของตนเอง

3. การเมืองที่ซ่อนในประวัติศาสตร์ความเชื่อ

บทบาทของ “วลีสองอ” บางท่านไม่ได้มีแค่ทางธรรมเท่านั้น แต่ยังมีบทบาททางการเมืองด้วย เช่น สุนัน กุตุส ผู้นำทัพบุกตีจักรวรรดิฮินดู-พุทธแห่งมฆาปาหิต หรือ สุนัน กุนจาตี ผู้ก่อตั้งราชวงศ์เซอริบอนในชวาตะวันตก นอกจากนี้เรายังพบความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างวลีสี่ด้วยกันจนนำไปสู่การอพยพ เช่นในกรณีของ สุนัน กุตุส ที่ขัดแย้งกับ สุนัน กาลีกาจอ จนถอนตัวจากราชสำนักและไปตั้งเมือง กุตุส ตามชื่อ อัล กุตุสในเยรูซาเล็มและกลายเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการก่อกบฏของลูกศิษย์ของตนคือ อารยอ ปานังสัง ซึ่งแข็งข้อต่อ จาคา ดิงกีร์ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของ สุนัน กาลีกาจอ

นอกจากนี้เรายังพบว่า กลุ่มบุคคลที่เป็น “วลีสองอ” เอง ในความเป็นจริงแล้วก็มีมากกว่า 9 คน ซึ่งไม่ตรงตามความหมายของชื่อที่ว่า นักบุญทั้ง 9 โดยยังมีวลีนอกทำเนียบถึง 21-25 คน สันนิษฐานว่าอาจมาจากคำเรียกผู้สถาปนาที่ประกอบไปด้วยสมาชิก 9 เท่า ดังนั้น วลีสองอ จึงเป็นกลุ่มบุคคลหรือองค์กร ซึ่งหากมองในฐานะองค์กร เรื่องราวก็จะเปลี่ยนจากประวัติศาสตร์ความเชื่อ เป็นประวัติศาสตร์การเมืองไปแทน เพราะสถานักบุญในฐานะองค์กรได้ลงมติให้ประหาร ซิดิ เจนาร์ ผู้ถูกพิพากษาว่านอกกรีตผ่านอำนาจทางการเมือง ในบทสรุปท้ายเล่ม ผู้แต่งได้นำเสนอจดหมายจาก จันทรธา อูตามา นักศึกษาประวัติศาสตร์ชวา เผยความเป็นไปได้ที่ว่า ซิดิ เจนาร์ ใกล้เคียงกับเชื้อพระวงศ์มฆาปาหิตคือ คี อาเก็ง เป็งกิง หรือ คี เคอโอบเคอนองอ ซึ่งแม้จะถอยห่างจากเวทีการเมืองแล้ว แต่ยังคงมีบารมีอยู่มากในสังคมแบบฮินดู-พุทธของมฆาปาหิต และยังส่งผลคุกคามราชสำนักเดอมักเมื่อเจาะลิกกลงไปจะพบว่า ในทางความเชื่อ ทั้ง 2 คนต่างมีปรัชญาสอดคล้องกันระหว่าง วะหัดัต อัล วูญุด (สรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวหรือพระเจ้าคือสรรพสิ่ง) ของซิดิ เจนาร์ กับแนวคิดปรมาตมันและอาตมันคือสิ่งเดียวกัน ของคี อาเก็ง เป็งกิง ซึ่งมีที่มาจากคัมภีร์อุปนิษัท

ทางราชสำนักเดอมักเองก็ปรารถนาความมั่นคงทางการเมืองแก่ราชสำนัก โดยเฉพาะในสถานการณ์การเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากมฆาปาหิต สิ่งที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งคือต้องร่วมมือกับบรรดาวลีสี่หรือนักบุญอิสลาม ซึ่งเป็นตัวแทนการสนับสนุนของผู้คนจากจากชุมชนชายฝั่งทะเล สถานักบุญที่

ประกอบด้วยวลีสองจึงกล่าวได้ว่าก่อตั้งภายใต้การอุปถัมภ์ของรัฐ และหากพิจารณาบทบาทของผู้นำความเชื่อที่นำมาซึ่งการยอมรับจากมวลชนของ วลีสองของอุษาคเนย์ภาคพื้นสมุทรในบริบทสังคมแบบมุสลิม อาจเทียบได้กับบทบาทของพราหมณ์กับกษัตริย์ของอุษาคเนย์ภาคพื้นทวีปในบริบทสังคมแบบพราหมณ์-พุทธ

4. การจัดหมวดหมู่และการทำให้เป็นอื่น

ก่อนที่จะเข้าใจจุดจบของ ซิดิ เจนาร์ ผู้ถูกตัดสินประหารชีวิตในข้อห่านอกกรีต เราควรเข้าใจก่อนว่า การนิยามสิ่งหนึ่งว่า ไม่ใช่ และออกจากมาตรฐานหรือนอกกรีตมีกระบวนการของมันเองอย่างไร สำหรับมนุษย์แล้วเราเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ผ่านการจัดจำพวก เราเข้าใจว่าสิ่งนี้คือ แก้อี้ เพราะเรามีเกณฑ์อะไรบางอย่างในความคิดที่ใช้จำแนกว่าสิ่งใดจะเป็นแก้อี้หรือไม่ ด้วยกับเกณฑ์ดังกล่าวเราจึงสามารถทำความเข้าใจสรรพสิ่งในโลกได้ว่า อะไรเป็นอะไรบ้าง เราเรียกกระบวนการนี้ว่า การจัดประเภทหมวดหมู่ (Categorization) ปัญหาที่พบบ่อยก็คือ เกณฑ์การแบ่งหมวดหมู่สิ่งต่างๆ รอบตัวมันตรงกันความจริงมากแค่ไหน เช่น แบ่งหยาบเกินไป เหมากินไป ลักษณะหนึ่งที่พบบ่อยก็คือแบ่งแบบวิภาวะ (binary) เช่น คนเคร่งกับคนไม่เคร่ง หัวเก่ากับหัวสมัยใหม่ ซึ่งการแบ่งในลักษณะนี้ไม่สามารถอธิบายความจริงได้ทั้งหมด ในขณะที่เดียวกันแม้จะแบ่งประเภทได้ไม่ประณีต แต่ยังเป็นต้องทำให้สามารถเรียนรู้ได้ และง่ายต่อการวิเคราะห์ต่อไป ตัวอย่างในประเด็นดังกล่าวหนังสือเล่มนี้ได้นำมาถกเถียงอย่างน่าสนใจ

อาจกล่าวได้ว่าอิสลามแบบอินโดนีเซียตัดขาดจากศูนย์กลางอิสลามอื่นๆ ในโลก มันจึงมีลักษณะเป็นความเชื่อดั้งเดิม เมื่ออิสลามเข้ามา แทบจะไม่กระทบอะไรเลยกับความเชื่อท้องถิ่น เพียงแค่เปลี่ยนชื่อเรียกจาก ศีปา เจ้าที่ ทั้งหลายมาเป็น ญิน และเปลี่ยนชื่อผู้ปกครองและวิถีปฏิบัติมาเป็นแบบมุสลิมเท่านั้นเอง ลักษณะดังกล่าวต่อเนื่องมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 อยากรู้ก็ตาม ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกิดการจัดหมวดหมู่ใหม่ โดยงานของคลิฟฟอร์ด เกียรติชัยได้แบ่งคู่ตรงข้ามระหว่าง สานตรีหมายถึงพวกที่เคร่งครัด และอาบัจนมายถึงผู้นำอิสลามไปผสมกับความเชื่อท้องถิ่น (เกียรติชัยยังแบ่งเป็นอีกประเภทคือ ปรียาฮิหมายถึงชนชั้นนำที่ผสมระหว่างอิสลามกับฮินดู) ซึ่งริคเล็ฟส์ได้วิจารณ์การแบ่งประเภทดังกล่าว อยากรู้ก็ตั้ง 2 คนยังคงแบ่งอย่างโน้มน้าวโดยผลึกให้มุสลิมแบบอาบัจนห่างออกจากลักษณะพึงประสงค์

กรณีของ วลีทั้ง 9 กับเซาะห์ลิดิ เจนาร์ สะท้อนการกระชับอำนาจและการกำหนดจารีตร่วมกัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการกำหนดมาตรฐานขึ้น (standardization) ในทางความเชื่อ มาตรฐานดังกล่าวมาจากการกำหนดซึ่งต้องมีสิทธิอำนาจ (authority) และต้องมาจากผู้มีอำนาจปกครอง หากมองย้อนกลับไปในบทนำของหนังสือ จะเห็นว่าในระหว่างอิสลาม ยังมีการแข่งขันกันสำหรับผู้ที่ใช้ชาริอัต(หลักศาสนบัญญัติ) และผู้ที่ใช้ มาริฟัต(ความรู้อันลึกลับ) ในการเผยแพร่ ผลจากกระบวนการ

ดังกล่าว ทำให้แนวทางของ สิติ เจนาร์ ไม่ได้มาตรฐานตามที่กำหนดและนอกรีตไปโดยปริยาย ทั้งๆที่เมื่อถอยออกมามองในภาพรวมแล้ว ทั้ง 2 ฝ่ายต่างอยู่ในแนวคิดแบบซูฟีย์ทั้งคู่

ในความเป็นจริงสิ่งที่เป็นมาตรฐานไม่ได้ครอบคลุมปรากฏการณ์ทั้งหมด เมื่อเวลาผ่านไปเราจะเห็นพื้นที่ของความเชื่อแบบ สิติ เจนาร์ กลับมาโลดแล่นอีกครั้ง เช่น ในเรื่องเล่าเกี่ยวกับมูตามาคินผู้ซึ่งเผยความจริงแท้อันเร้นลับ แต่ปฏิเสธไม่ยอมรับลำดับชั้นผ่านทางซารีฮัด และเรื่องของชะเยงเรสมิแห่งราชสำนักคีรีที่พ่ายแก่สุดต่านอาคุงแห่งมะตะรัม ซึ่งต่อมาได้บำเพ็ญพรตกลายเป็น แชะห์ อามงรอกอ ชะเยงเรสมิยอมสละตัวเองแปลงกายเป็นตัวด้วงและโดนคั่วสดให้สุดต่านอาคุงกินเพื่อจะได้เกิดใหม่เป็นทายาทสืบราชบัลลังก์มะตะรัม นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวของ เซะห์เลอมาห์ อาบังผู้ยึดคำสอนแนวเดียวกับ ซิติ จินาร์และถูกพิพากษาประหารชีวิต แต่ศพไม่เน่าเปื่อยและมีเสียงพูดจากซากร่าง ก่อนจะหายวับไปอย่างปาฏิหาริย์

กล่าวโดยสรุปหนังสือเล่มนี้ได้สะท้อนให้เห็นวิถีวัฒนธรรมความเชื่อแห่งชาวมุสลิมเมื่อเปลี่ยนเป็นอิสลาม โดยนำเสนอผ่านเรื่องราวปาฏิหาริย์ที่ยังคงเล่าขานสืบมา เรื่องเล่าดังกล่าวยังแทรกปมประเด็นทางประวัติศาสตร์ในหลาย ๆ ด้าน ผ่านผู้แสดงคือ วีรบุรุษไพร่ชาว ซึ่งแปรตามแต่เกณฑ์ผู้ประเมินว่าใครคือวีรบุรุษ รัฐมุสลิมซึ่งตัวแทนคือราชสำนักเดอมัก สถานักบุญซึ่งตัวแทนคืออวลิฮองอ และผู้มีกำเนิดจากไส้เดือนดินซึ่งคือ สิติ เจนาร์ รวมถึงผู้อยู่นอกมาตรฐานที่กำหนดจากส่วนกลางทั้งหลาย